

Oxşar taleli rəfiqələr

Və yaxud qoruyucu mələklər - analar

Məmmədquluzadə (Cavanşir) Həmidə Əhməd bəy qızı- Şahtaxtı (Ağalarova) Səkinə Allahyar qızı. 20-ci yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanın ilk maarifçi, xeyriyyəçi qadınlarından olan bu iki kübar xanımı bir çox oxşar cəhətlər, xüsusən də eyni tale yaşamaları birləşdirirdi.

Hərbi podpolkovnik İbrahim bəy Davatdarovla ailə həyatı quran Həmidə xanım həyatda ilk zərbəni çox tez alır. 1902-ci ildə döyüşlərin birində İbrahim bəy vəfat edir. Həmidə xanım iki uşaqla Kəhrizliyə, ata evinə qayıdır.

19-cu yüzilliyin sonu, 20-ci yüzilliyin əvvəlləri Tiflis zadəganları arasında "Sofiya xanım" kimi tanınan Ağalarova Səkinə Allahyar qızı 1885-ci ildə dövrün tanınmış jurnalisti, alimi, ictimai xadimi İsa Sultan Şahtaxtı ilə ailə qurur. Bu izdivacdan altı qız övladı olur. Leylabanu, Nazlıbanu, Fatmabanu, Adiləbanu, Cəmiləbanu. Altıncı qız dünyaya gələndən bir neçə gün sonra Səkinə xanım taleyin amansız zərbəsini alır. Gənc, ailəcanlı, mehriban ömür-gün yoldaşı İsa Sultan vəfat edir. Bu amansız itki Səkinə xanımı taleyin ağır zərbələrinə məruz qoyur. Hələ 30 yaş olmayan Səkinə xanım qızları ilə birlikdə (böyüyü səkkiz yaşında idi) üz tutur Tiflisə...

...Həmidə xanım Səkinə xanım ilk dəfə Qarsda görüşüblər.

nin çapına maddi dəstək vermiş və s.

1910-cu ildə Səkinə-Sofiya xanımın təşəbbüsü ilə ilk dəfə olaraq Tiflisdə Müsəlman Qadınları Xeyriyyə Cəmiyyəti yaradılıb və bu cəmiyyətin xətti ilə müsəlman qızları məktəblərə cəlb edilib, təhsilə yiyələnilər. Bütün bunları həyata keçirməklə Sofiya xanım sevimli, mərhum ömür-gün yoldaşının fikirlərinin və əməllərinin davamçısına çevrildi. O, çox çətinliklərlə rastaşsa da, qızlarını İsa

olub. (İsa Sultan Şahtaxtı haqqında növbəti məqalələrimdən birində məlumat verəcəyəm. Səkinə xanım haqqında isə əvvəlki məqalələrimdə geniş bəhs etmişəm).

...Qarsda ilk dəfə görüşən, yaxın rəfiqə olan Həmidə xanım Səkinə xanım illər sonra Tiflisdə görüşürlər. Bu haqda Həmidə xanım xatirələrində yazırdı: "Sentyabrın sonlarında qızım Minanı Tiflis Qızlar İnstitutuna aparmışdım. O, bu institutun pansioneri idi. Biz Tiflisdə İsa Sultan Şahtaxtının dul zövcəsi, təhsilli müsəlman qadın, mənim rəfiqəm Sofiya xanım Şahtaxtının evində yerləşmişdik. Sofiya xanımın da iki qızı - Fatmabanu və Nazlıbanu bu institutda oxuyurdu".

Həmidə xanımın xatirələrindən bəlli olur ki, o atası Əhməd bəy Cavanşirin tərcümələrini çap etmək fikrində olduğunu Sofiya xanıma bildirdikdə, o, Mirzə Cəlilə evinə dəvət edir. Bu ilk görüşü Həmidə xanım belə xatırlayırdı: "Oktyabrın 13-də axşamçağı Mirzə Cəlil dostu və həmkarı Ömər Faiq əfəndi Nemanzadə ilə birlikdə gəldi. Mirzə Cəlil arıq, bəstədən bir azca hündür boylu idi. Səliqə ilə geyinmişdi. O, hədsiz ciddi idi, üzü heç gülmürdü... Mirzə Cəlilin dostu şair Faiq əfəndi isə əksinə, çox canlı və söhbətçil adam idi. Mən Mirzə Cəlilə atamın əlyazmalarını verdim və xahiş etdim ki, onları çap etsin. Bu görüşdə Mirzə Cəlilin üzv olduğu və katib kimi çalışdığı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətindən söz düşəndə o, bizdən soruşdu: "Niyə siz, ziyalı müsəlman qadınları birləşib özünüzdün xeyriyyə cəmiyyətinizi yaratmırsınız?".

Onu da qeyd edək ki, Həmidə xanımın xatirələrindən belə bəlli olur ki, onlar Mirzə Cəlilin bu təklifini bəyənir və elə səhəri günü bu məqsədlə Tiflisdə yaşayan tanınmış müsəlman ailələri ilə görüşürlər. Onlar ilk olaraq Mirzə Fətəli Axundzadənin qızı Nisə və nəvəsi Mələksima xanımla məsləhətləşirlər. Tez bir zamanda Tiflis Müsəlman Qadınlarının Xeyriyyə Cəmiyyətinin nizamnaməsini hazırlayaraq işə başlayırlar. Bu işlərin həyata keçməsinə əsas ağırlıq Sofiya xanımın üzərinə düşür. Çünki Həmidə xanım tez bir zamanda Kəhrizliyə qayıdır.

Qərənfil Dünyamin qızı,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
BDU-nun dosenti

adından onunla ailə qurmasını təklif edir. Həmidə xanım ilk dəfə bu təklifə rədd cavabı verir.

Sonradan Mirzə Cəlillə Həmidə xanımın ailə qurmasında Sofiya xanımın çox böyük köməkliyi olur. Bu izdivacdan razı qalan Həmidə xanım və Mirzə Cəlil bunun üçün Sofiya xanıma həmişə öz minnətdarlıqlarını bildirirlər. Bunu Həmidə xanım "Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim" adlı kitabında bir neçə dəfə qeyd edib.

Qadının bir əşya kimi alınib-satıldığı zamanda Sofiya xanım təkbaşına yalnız öz altı qızını oxutmaqla kifayətlənməmişdir. O, Tiflisdə Qadın Xeyriyyə Cəmiyyəti yaradaraq müsəlman qadınlarının, qızlarının maariflənməsində fəal iştirak etdi və 1917-ci ilə kimi Cəmiyyəti çətin də olsa yaşatdı. Bununla da Azərbaycan qadınlarının maariflənməsində, inkişaf və tərəqqi etməsində mühüm rol oynadı.

Unutmayaq ki, Avropada ali təhsil alan Leylabanu xanım Səkinə xanımın böyük qızı idi. Avropada ginekoloq təhsili alan Adiləbanu xanım sonralar öz xatirələrində onların oxuması üçün anası Səkinə xanımın neçə böyük çətinliklərlə üz-üzə qaldığını bildirirdi. "Hər birimiz gimnaziya və universitet təhsili aldıq. Anamız bizim oxumağımız üçün çox çətinliklər çəkirdi. Amma heç ruhdan düşmürdü. Çox iradəli və ziyalı bir qadın idi. Nəinki bizim, hətta qohum-qonşu qızlarının da oxuması üçün əlindən gələni edərdi. Tiflis Müsəlman Qadınlarının Xeyriyyə Cəmiyyətinin ən fəal üzvü idi".

Sofiya xanım, Həmidə xanım kimi

"Oktyabrın 13-də axşamçağı Mirzə Cəlil dostu və həmkarı Ömər Faiq əfəndi Nemanzadə ilə birlikdə gəldi. Mirzə Cəlil arıq, bəstədən bir azca hündür boylu idi. Səliqə ilə geyinmişdi. O, hədsiz ciddi idi, üzü heç gülmürdü... Mirzə Cəlilin dostu şair Faiq əfəndi isə əksinə, çox canlı və söhbətçil adam idi. Mən Mirzə Cəlilə atamın əlyazmalarını verdim və xahiş etdim ki, onları çap etsin. Bu görüşdə Mirzə Cəlilin üzv olduğu və katib kimi çalışdığı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətindən söz düşəndə o, bizdən soruşdu: "Niyə siz, ziyalı müsəlman qadınları birləşib özünüzdün xeyriyyə cəmiyyətinizi yaratmırsınız?".

Hər ikisinin həyat yoldaşı eyni vaxtda orada qulluq edirmiş. Həmidə xanımın əri İbrahim bəy Davatdarov rus ordusunun podpolkovniki idi. Səkinə xanımın əri İsa Sultan Şahtaxtı isə Qars şəhər idarəsinin sədri, Qars vilayət rəisi yanında xüsusi tapşırıqlar üzrə məmur, Qars vilayəti hərbi qubernatorun dəftərxanasında xüsusi tapşırıqlar üzrə baş məmur, Qafqaz ordusu və Qafqaz hərbi dairəsində xüsusi tapşırıqlar üzrə baş məmur vəzifələrində çalışmışdır. Ailəvi olan bu dostluq sonralar hər iki xanım tərəfindən davam etdirilib. Çox gənc yaşında həyatın belə ağır zərbəsini alan bu xanımlar nəinki, həyatda ayaqüstə durmaq bəyənmiş, hətta öz övladlarından başqa digər imkansız ailələrin də övladlarının təhsil alması, cəmiyyətdə yer tutması üçün əllərindən gələni əsirgəməmişlər.

Belə ki, Həmidə xanım Kəhrizlidə qız məktəbi açmış, qadınlar üçün toxuculuq sexi yaratmış, "Molla Nəsrəddin" jurnalı-

Sultanın arzuladığı kimi böyüdü. Qızlarına nəinki Tiflisdə təhsil verməklə kifayətləndi, hətta iki qızı Leylabanu və Adiləbanunun Peterburqda, İsveçrədə ali təhsil almasına şərait yaratdı.

Tiflis zadəganları arasında maarifçi, xeyriyyəçi kimi tanınan "Sofiya xanım" kim idi? Bəzi tədqiqat əsərlərində onun 1860-cı ildə anadan olması göstərilir. Atası istefada olan kapitan Allahyar Ağalarov qızının təhsil alması üçün evində çox gözəl şərait yaratmışdı. Səkinə ilk təhsilini atasından, sonra isə evdə ona ayrılmış xüsusi müəllimlərdən almışdır. Rus dilini mükəmməl öyrənən Səkinə maarifə, yeniliyə daha çox meyilli olmuşdur.

Səkinə xanım 1885-ci ildə əslən naxçıvanlı, məşhur Şahtaxtı nəsindən olan İsa Sultan Şahtaxtı ilə ailə qurur. Tiflisdə, Peterburqda, Paris və London-da təhsil alan İsa Sultan dövrünün tanınmış jurnalisti, alimi və dövlət xadimi

Qadının bir əşya kimi alınib-satıldığı zamanda Sofiya xanım təkbaşına yalnız öz altı qızını oxutmaqla kifayətlənməmişdir. O, Tiflisdə Qadın Xeyriyyə Cəmiyyəti yaradaraq müsəlman qadınlarının, qızlarının maariflənməsində fəal iştirak etdi və 1917-ci ilə kimi Cəmiyyəti çətin də olsa yaşatdı. Bununla da Azərbaycan qadınlarının maariflənməsində, inkişaf və tərəqqi etməsində mühüm rol oynadı.

1906-cı il may ayında Həmidə xanım qızı Minanı görmək məqsədilə yenidən Tiflisə gəlir. Tiflisdə Sofiya xanımın evində bir daha Mirzə Cəlillə görüşür. Bu görüş zamanı Həmidə xanım Mirzə Cəlildən xahiş edir ki, Əhməd bəyin kitabının satışından gələn məbləğin müsəlman qız məktəbinə çatacağını jurnalda xəbər versin.

1906-cı ilin sonlarında Həmidə xanım Tiflisdən Sofiya xanımdan məktub alır. Məktubda Sofiya xanım Mirzə Cəlilin

analarının həyatı, ömür yolu, ailələrinin, övladlarının xoşbəxtliyi uğrunda çətdikləri cəfalar bugünkü gənc analarımıza örnək olmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.